

“อุดมคติและระบบคุณค่า” ของสังคมท้องถิ่นภาคใต้
ทศวรรษ 2460-2490 : กรณีศึกษาผ่านนิราศท้องถิ่นภาคใต้¹
“Ideals and value systems” of local communities in the
Southern region during 2460 – 2490 B.E. : A case study
of local Southern Niras (journey poetry)¹

จิราวมล อิทธิฤทธิ์^{2*} (Jiramon Ittirit)^{2*}

พรชัย นาคสีทอง³ (Pornchai Nakseethong)³

บทคัดย่อ

บทความวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา วิเคราะห์ อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราศท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460-2490 โดยอาศัยการศึกษาตามแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) ซึ่งมีนิราศเป็นต้นบทและแกนสำคัญในการเดินเรื่อง รวมถึงเอกสารและหลักฐานอื่นๆ ประกอบการอธิบายบริบทการเกิดขึ้นของอุดมคติและระบบคุณค่าในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ในช่วงดังกล่าว

ผลการศึกษาพบว่า อิทธิพลและความเปลี่ยนแปลงของรัฐธรรมนูญใหม่ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง ช่วงทศวรรษ 2460-2490 ก่อให้เกิดอุดมคติแบบใหม่ในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ และได้สร้างระบบคุณค่าแบบใหม่ขึ้นมาใน

¹ บทความนี้ปรับปรุงจากสารนิพนธ์เรื่อง “อุดมคติและระบบคุณค่า” ของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ทศวรรษ 2460-2490 : กรณีศึกษาผ่านนิราศท้องถิ่นภาคใต้

² นิสิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ อีเมล : mon.monji2541@gmail.com

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ อีเมล : npornchai@tsu.ac.th

¹ This article is an update from the thesis “Ideals and value systems” of local communities in the Southern region during 2460 – 2490 B.E. : A case study of local Southern Niras (journey poetry).

² Undergraduate Student, Bachelor of Arts (History), Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University, Email : mon.monji2541@gmail.com

³ Asst. Prof Dr., Bachelor of Arts (History), Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University, Email : npornchai@tsu.ac.th

* Corresponding author : npornchai@tsu.ac.th

ท้องถิ่น เพื่อสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งอุดมคติและคุณค่าของสังคมท้องถิ่นเหล่านี้ตกผลึกผ่านนิราศท้องถิ่นภาคใต้อย่างชัดเจน

อุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ทศวรรษ 2460-2490 ที่ตกผลึกผ่านนิราศนั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ หากแต่ถูกกำกับด้วยบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและกรอบความคิดของรัฐบาลทหารจากส่วนกลาง โดยเฉพาะกระแสความเป็นชาติ(นิยม)และความเป็นไทย ระบบทุนนิยม และการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งได้กลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของสังคมท้องถิ่น เพราะฉะนั้น อุดมคติและระบบคุณค่าจึงแสดงออกทั้งในระดับปัจเจก ระดับสังคมท้องถิ่น ระดับชาติและศาสนา ซึ่งมีบรรทัดฐานจากภาระหน้าที่ความรับผิดชอบ ฐานะทางสังคม การประกอบอาชีพ และการนับหน้าถือตาในสังคม อุดมคติและระบบคุณค่าที่เด่นชัดจึงเป็นเรื่องของความเป็นผู้หญิง ความเป็นแม่ ความเป็นภรรยา ความเป็นผู้ชาย ความเป็นข้าราชการ ความเป็นพระภิกษุสงฆ์ ความเป็นพลเมือง และความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, นิราศ, อุดมคติ, ระบบคุณค่า, ท้องถิ่นภาคใต้

Abstract

The objective of this research is to examine and analyze ideals and value systems reflected in local Niras, i.e., narratives of journeys composed in the form of epistle to poets' loved ones, native to the Southern region of Thailand from 2460 to 2490 B.E. The methodology relies on the historical approach of various pieces of Niras, which serve as the main focus of the study, together with other historical document and evidence complementary to the elucidation of the formation of these ideals and value systems.

The findings show that influence and transformation of the central government (Bangkok) in economic, social, and political aspects during the years 2460 – 2490 B.E. were responsible for the rise of new ideals in local communities of the South; new value systems were subsequently established to accommodate the changes. These ideologies were evidently ingrained in local Southern Niras.

Ideals and value systems of local communities in the Southern region during 2460 – 2490 B.E. depicted in the Niras were strictly based on economic, social, and political context and conceptions of the central government, particularly nationalism (Thainess), capitalism, and modern education, all of which were eventually assimilated into Southern locals' lifestyles. Hence, ideals and value systems were demonstrated on individual, local, national and religious level to satisfy such social criteria as personal responsibility, social status, occupation, and social respect; prominent ideals and value systems generally regard excellence in femininity, motherhood, wifehood, manhood, working as civil servants, monkhood, citizenship, and being Buddhists.

Keyword : local History, Niras (journey poetry), Ideals, value systems, Southern local community

บทนำ

“วรรณกรรม” ถือเป็นพื้นที่ของการแสดงออกทางความรู้สึกนึกคิดของผู้ประพันธ์ภายใต้บริบทสังคมที่เกิดขึ้น ณ ช่วงขณะนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ในการสร้าง/เสนอภาพทางอุดมคติของสังคม ฉะนั้น ความคิดและความคาดหวังที่ปรากฏในงานประพันธ์เหล่านั้นจึงสัมพันธ์กับบรรยากาศทางความคิดที่เปลี่ยนไปและในขณะเดียวกัน หากพิจารณา “วรรณกรรม” ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ “วรรณกรรม” สามารถนำมาใช้เพื่อสร้างความเข้าใจและอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของสังคมในแต่ละยุคสมัย หรือกล่าวได้ว่า “วรรณกรรม” ได้ซ่อนโครงสร้างทางความรู้สึกของคนยุคนั้นไว้อย่างแยบยล (สมิทธิ์ ถนอมศาสนะ, 2558: 16-17)

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ซึ่งนับเป็นเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้ “วรรณกรรม” เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษาในมิติประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์” เป็นการให้ภาพของความเปลี่ยนแปลงทางความคิดในมิติประวัติศาสตร์โดยมองผ่านภาพเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเนื้อหาของวรรณกรรมที่เปลี่ยนไปในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยนิธิใช้งานของ

สุนทรภู่เป็นแกนสำคัญในการศึกษา เพื่อฉายภาพให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับจากสมัยปลายอยุธยา ซึ่งจะมีความเป็นมนุษย์นิยมมากขึ้นอีกระดับหนึ่ง ทั้งยังสะท้อนถึงความคิดและคุณค่าบางประการในยุคสมัยนั้น ดังที่นิธิได้กล่าวไว้ว่า “...กล่าวกันว่าวรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสังคมที่วรรณกรรมนั้นถูกสร้างขึ้น ไม่มีปัญหาว่าวรรณกรรมเป็นกระจก แต่กระจกนี้สะท้อนให้เราเห็นเพียงบางอย่างเท่านั้น ที่สำคัญได้แก่สะท้อนให้เราได้เห็นความรู้สึกในจิตใจของคน เห็นค่านิยมในบางเรื่องของผู้คนสมัยนั้น...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527 : 6) หรือกรณีงานของเบนดิทท์ แอนเดอร์สัน เรื่อง “ในกระจก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน” กล่าวถึงสังคมไทยในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือที่ผู้เขียนนิยามว่า “ยุคอเมริกัน” โดยงานชิ้นนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนภาพของสังคม แต่ทว่าเป็นการมองความหมายที่แฝงอยู่ในตัวงานเหล่านั้นซึ่งเป็นการแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เป็นความท้าทายอีกระดับในวงการประวัติศาสตร์กับการใช้วรรณกรรมมาวิเคราะห์ มองในเรื่องของความรู้สึกนึกคิดที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างขึ้นผ่านมโนทัศน์และประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ (เบนดิทท์ แอนเดอร์สัน, 2553 : 1-7) เช่นเดียวกับงานของทักษ์ เจลิมเตียรณ เรื่อง “อ่านจนแตก: วรรณกรรม ความทันสมัย และความไทย” ว่าด้วยการนำวรรณกรรมมาเป็นตัวบทเพื่อวิเคราะห์และประเมินค่าบริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งจะเผยให้เห็นกรอบของความคิดบางประการในสังคมไทย (ทักษ์ เจลิมเตียรณ, 2558 : 21-25)

สำหรับความสนใจ “วรรณกรรม” ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์หรือสังคมท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของคนในท้องถิ่น ก็เป็นประเด็นของความสนใจจากนักวิชาการด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏให้เห็นในงานชิ้นสำคัญของพิเชฐ แสงทอง เรื่อง “ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในวรรณกรรมนิราศ” ว่าด้วยการใช้นิราศในการนำมาวิเคราะห์ภาพการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาในแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา ทศวรรษ 2420-2510 (พิเชฐ แสงทอง, 2545 : 9-12) งานของวินัย สุกใส เรื่อง “วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ. 2472-2503)” ที่ศึกษาวรรณกรรมร้อยกรองในยุคธุรกิจโรงพิมพ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบ

สงขลา รุ่งเรือง โดยวรรณกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พร้อม ๆ กับความพยายามของรัฐที่จะเข้ามาควบคุมปัจจัยการผลิตและผลผลิตผ่านระบบทุนนิยมโดยรัฐ (วินัย สุกใส, 2546 : 238) ในทำนองเดียวกับงานของ พัทธลินิก์ จินนุ่น เรื่อง “ลักษณะเด่นและบทบาททางสังคมของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ ‘ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก’” ที่มุ่งศึกษา วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประพันธ์และผู้อ่าน รวมทั้งวิเคราะห์ถึงบทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีผลต่อสังคม โดยเลือกหยิบเฉพาะข้อมูลจากวรรณกรรมคำสอนของภาคใต้ “ฉบับเล่มเล็ก” ที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุง (พัธลินิก์ จินนุ่น, 2555 : 4-5) เป็นต้น

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า “วรรณกรรม” สามารถนำมาใช้ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่ออธิบายและทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมได้เป็นอย่างดี แต่ทว่าที่ผ่านมา ความสำคัญของวรรณกรรมในฐานะของพื้นที่ที่ตกผลึกของ “อุดมคติและระบบคุณค่า” ยังไม่ได้ถูกนำมาศึกษา โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภท “นิราศท้องถิ่นภาคใต้” ซึ่งนับว่าเป็นพื้นที่ของการตกผลึกของอุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ ด้วยเหตุว่า อุดมคติและระบบคุณค่าที่ตกผลึกผ่านนิราศท้องถิ่นภาคใต้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ หากแต่ถูกกำกับด้วยบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและกรอบความคิดของรัฐราชการจากส่วนกลาง โดยเฉพาะกระบวนการการเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ กระแสชาตินิยมความเป็นไทย ระบบทุนนิยม และการศึกษาสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2460 – 2490 ซึ่งได้กลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของสังคมท้องถิ่นได้ เพราะฉะนั้น อุดมคติและระบบคุณค่าใน “นิราศท้องถิ่นภาคใต้” จึงแสดงออกทั้งในระดับปัจเจก ระดับสังคมท้องถิ่น ระดับชาติและศาสนา ด้วยเหตุนี้ การศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา วิเคราะห์ อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราศท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460-2490 โดยอาศัยการศึกษาตามแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) มีนิราศซึ่งเป็นตัวบทและแกนสำคัญในการเดินเรื่อง 6 ชิ้น/เรื่อง ประกอบด้วย นิราศเทพา นิราศทุ่งหวัง นิราศรบพัทธนี นิราศเรือนจำ (นิราศขึ้น) นิราศปากพนัง และนิราศกลางทะเลหลวง (นิราศสงขลา) โดยนิราศทั้งหมดนี้ประพันธ์

ขึ้นและมีเนื้อความหลักเกี่ยวข้องกับพื้นที่สงขลา นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรังและสุราษฎร์ธานี ขณะเดียวกันนั้น จะใช้เอกสารและหลักฐานร่วมสมัยอื่นๆ ประกอบการอธิบายบริบทเพื่อนำสู่ความเข้าใจ “อุดมคติและระบบคุณค่า” ในระดับต่างๆ ที่ปรากฏในสังคมท้องถิ่นได้ ทศวรรษ 2460 - 2490

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาวិเคราะห์ “อุดมคติและระบบคุณค่า” ที่ปรากฏในนิราศท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460-2490 ในงานชิ้นนี้ได้ทำการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าที่ผ่านมายังไม่มีงานที่นำเอาวรรณกรรมประเภท “นิราศ” มาศึกษาเพื่ออธิบายหรือทำความเข้าใจ “อุดมคติและระบบคุณค่า” ที่ปรากฏในท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460-2490 แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากวรรณกรรมเป็นเอกสาร/หลักฐานสำคัญต่อการเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคม ฉะนั้น จึงปรากฏงานศึกษาชิ้นสำคัญๆ ที่ผู้ศึกษาได้หยิบนำมาใช้เพื่อทำความเข้าใจ “นิราศ” รวมถึงการทำความเข้าใจต่อประเด็น “อุดมคติและระบบคุณค่า” และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460 - 2490 ด้วยเหตุนี้ในการทบทวนวรรณกรรมผู้ศึกษาจึงแบ่งเอกสารออกได้เป็น 3 ประเด็น คือ (1) งานที่ศึกษาวรรณกรรมและใช้วรรณกรรมสำหรับอธิบายและทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงสังคม (2) งานที่ศึกษาเกี่ยวกับอุดมคติและระบบคุณค่า (3) งานที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460 - 2490

(1) งานที่ศึกษาวรรณกรรมและนำวรรณกรรมมาใช้ในการอธิบายและทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม ชิ้นสำคัญๆ ได้แก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527) เรื่อง ปากไก่และไบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ โดยการศึกษาในงานชิ้นนี้นิธิได้หยิบงานของสุนทรภู่มาอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ งานพิเชฐ แสงทอง (2545) เรื่อง ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในวรรณกรรมนิราศ ซึ่งได้รวบรวมนิราศของกลุ่มทะเลสาบสงขลาช่วง พ.ศ. 2420-2510 ซึ่งมีจำนวน 31 เรื่องมาเป็นแกนสำคัญในการนำมาศึกษาเศรษฐกิจสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา งานวินัย สุกใส (2546)

เรื่อง วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) ได้ศึกษาวรรณกรรมในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งสะท้อนภาพวิถีการดำรงชีวิตสภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา งานพัชลินี จินนุ่น (2555) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง ศึกษาลักษณะเด่นและบทบาททางสังคมของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ “ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก” ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะเด่นของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ “ฉบับเล่มเล็ก” ในด้านรูปลักษณ์ รูปแบบ เนื้อหา และวิธีการสั่งสอนบุตรหลาน รวมถึงเนื้อหาและบทบาทของคำสอนที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นภาคใต้ในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการได้รับการศึกษาสมัยใหม่ งานสมิทธิ์ ธนอม ศาสนะ (2558) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทยกับ “เรื่องอ่านเล่น” ไทยสมัยใหม่ ทศวรรษ 2460-ทศวรรษ 2480 ได้หยิบเอา “เรื่องอ่านเล่น” มาอธิบายความเปลี่ยนแปลงความคิดและจริยธรรมของชนชั้นกลางในสังคมไทย เป็นต้น

การนำเอาวรรณกรรมมาใช้ในการอธิบายประวัติศาสตร์และความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ของการศึกษาในงานกลุ่มนี้ด้วยการอธิบายให้เห็นว่าวรรณกรรมกับประวัติศาสตร์เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันและกันนั้น เป็นสิ่งผู้ศึกษาได้ใช้งานในกลุ่มนี้สำหรับเป็นกรอบในการใช้วรรณกรรมในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงสังคม และที่สำคัญ สามารถนำมาใช้สำหรับเข้าใจ “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้” โดยเฉพาะในงานของพิเชฐ แสงทอง งานของวินัย สุกใส และงานของพัชลินี จินนุ่น

(2) งานที่ศึกษาและอธิบายเกี่ยวกับอุดมคติและระบบคุณค่าในสังคม งานกลุ่มนี้ ขึ้นสำคัญ ๆ ได้แก่ เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน (2553) เรื่อง ในกระจก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน เป็นการใช่วรรณกรรมในการวิเคราะห์อารมณ์ที่แตกต่างกันของผู้เขียนและตัวละครที่มีผลต่อตนเองและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วหลังยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 กับการเติบโตขึ้นของชนชั้นกลาง การขยายตัวของทุนนิยมสู่ชนบท งานของสายชล สัตยานุรักษ์ เกษรา ศรีนาคา และภัทริยา คงธนะ (2560) เรื่อง “สื่อ อัตลักษณ์ และระบบคุณค่า” งานชิ้นนี้เลือกศึกษาสื่อที่ศิลป พีระศรี สร้างขึ้นหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่นิยามว่าเป็นศิลปะแห่งชาติ

และมีส่วนในการสร้างความเป็นไทย หรืออัตลักษณ์ไทย และช่วยในการปลูกฝังระบบคุณค่าที่จรรโลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชาติไทย ความเป็นผู้หญิงไทย งานของธัญพร ขุนราช (2560) เรื่อง ““เกลอ” ระบบคุณค่าในสังคมที่เปลี่ยนผ่าน (พ.ศ. 2452–พ.ศ. 2558)” ได้ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ และคุณค่าของ “เกลอ” ในชุมชนริมคลองสทิงหม้อ กลุ่มทะเลสาบสงขลา จังหวัดสงขลา งานของภัทรนิษฐ์ เกียรติธนวิชัย (2562) เรื่อง “รัฐและสังคมสยามกับการจัดการความรู้สึก: ระบอบความสยดสยอง, พ.ศ. 2394–2453” ได้วิเคราะห์และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมในบริบทความรู้สึกสยดสยอง โดยการสร้าง/ควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของประชาชนให้หวาดกลัวและอยู่ในกำกับของรัฐเพื่อเป็นการจัดระเบียบของสังคม และงานของสุรเชษฐ์ สุขลากกิจ (2565) บทความเรื่อง “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่ : ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460 – 2490” ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าแม่และแม่บ้านเริ่มถูกนิยามขึ้นบนสนามของการจำแนก “ผู้หญิงดี” และ “ผู้หญิงไม่ดี” ความหมายของแม่และแม่บ้านได้ถูกยึดโยงอยู่กับครอบครัวที่ถูกพิจารณาว่าเป็นหน่วยพื้นฐานของชาติและพุทธศาสนาได้กลายเป็นเสาหลักประการสำคัญของความเป็นไทย ในขณะที่วิทยาศาสตร์ได้กลายเป็นเครื่องหมายของความเป็นสมัยใหม่ จนเริ่มเข้าสู่ยุคสงครามเย็น แม่และแม่บ้านได้รับการส่งเสริมโดยรัฐ ผ่านการรณรงค์วัฒนธรรมฝ่ายหญิง กำหนดวันสำคัญ-วันแม่

งานในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นว่าอุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในสังคมนั้น ถูกกำกับและสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และระบบวัฒนธรรมที่แปรเปลี่ยนอยู่ทุกยุคสมัย ซึ่งผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางสำหรับการทำความเข้าใจในการศึกษาวิเคราะห์อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราคของท้องถิ่นภาคใต้

(3) งานที่ศึกษาและอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460 – 2490 ผู้ศึกษาได้หยิบงานที่มีเนื้อหาและอธิบายความเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่งมีเวลาคาบเกี่ยวกับการศึกษาในบทความชิ้นนี้ โดยงานชิ้นสำคัญๆ ได้แก่ งานของสงบ ส่งเมือง (2525) เรื่อง “ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้” งานอุทิศ สังขรัตน์ (2546) เรื่อง “การแลกเปลี่ยนผลผลิต

ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยเรือเมล์ (พ.ศ. 2465-2516)” และรายงานวิจัยของพรชัย นาคสีทอง เรื่อง “ประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” (2563) และบทความเรื่อง “ท้องถิ่นในรัฐชาติ - รัฐชาติในท้องถิ่น : การประสานและการผูกโยงของอารมณ์ความรู้สึกและความใฝ่ฝันแบบรัฐชาติกับสำนึกท้องถิ่นในหนังสือแรงงานศพของภาคใต้ ทศวรรษ 2460 – 2490” (2564) รวมถึงงานของยงยุทธ ชูแว่นเรื่อง “บทสังเคราะห์รายงานการวิจัย เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์” (2546) ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” (2564ก) และ “บทสังเคราะห์การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา : การสร้างองค์ความรู้ใหม่ ยกฐานะอำนาจท้องถิ่น ลดความเหลื่อมล้ำ” (2564ข)

เอกสารกลุ่มนี้ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้ โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่ทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นบริบทพื้นฐานที่สำคัญต่อประเด็นของการศึกษาในงานชิ้นนี้ และที่สำคัญงานในกลุ่มนี้ยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าบางประการที่ดำรงอยู่ในระบบวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญต่อการศึกษา วิเคราะห์ อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราศท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460-2490

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษา วิเคราะห์ อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราศท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460-2490

ขอบเขตการศึกษา

ในงานชิ้นนี้มีใน 2 มิติหลัก คือ มิติเนื้อหาและพื้นที่ เน้นการวิเคราะห์นิราศที่มีลักษณะร่วมของการประพันธ์ในทศวรรษ 2460-2490 ซึ่งมี 6 เรื่องหลัก ประกอบด้วย นิราศเทพา นิราศทุ่งหวัง นิราศรั้วพั้ง นิราศเรือนจำ นิราศปากพนัง และนิราศกลางทะเลหลวง (นิราศสงขลา) โดยนิราศทั้งหมดนี้ให้รายละเอียดถึงคมท้องถิ่นได้เกี่ยวกับพื้นที่สงขลา นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี พัทลุงและตรังเป็นสำคัญ

มิติเวลา เน้นช่วงทศวรรษ 2460 – 2490 ซึ่งเป็นระยะของการเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญทั้งระดับรัฐชาติและระดับท้องถิ่น รวมถึงนับเป็นช่วงสำคัญต่ออุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมไทยที่ขยายเข้าสู่สังคมท้องถิ่นภาคใต้

ข้อตกลงเบื้องต้น เพื่อให้มุมมองของการนำเสนอไปในทิศทางเดียวกันในงานชิ้นนี้จึงขอกำหนดข้อตกลงเกี่ยวกับความหมายของ “อุดมคติ” ซึ่งอิงกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ที่ให้ความหมายไว้ว่า จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง ทางใดทางหนึ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของตน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 1381) ส่วน “ระบบคุณค่า” อิงกับกรอบการวิเคราะห์ของสายชล สัตยานุรักษ์ เกษรา ศรีนาคา และภทริยา คงธนะ (2560 : 245 – 275) มาเป็นแนวทางโดยเฉพาะประเด็นความสัมพันธ์กับคุณธรรมหรือจริยธรรมที่บุคคลยึดถือเป็นบรรทัดฐานทางสังคมในการใช้ชีวิตและการกระทำสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตและสังคม แต่ทว่าความหมายของทั้งสองส่วนนี้จะจำเพาะในกรอบที่ถูกนำเสนอผ่าน “นิราศ”

วิธีการศึกษา

บทความชิ้นนี้ต้องการศึกษาและวิเคราะห์นิราศในฐานะวรรณกรรมที่เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับบริบท โดยอาศัยข้อมูลและการวิเคราะห์ตามแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ที่เน้นกรอบแนวคิดมุมมองด้วยการให้ความสำคัญการศึกษและทำความเข้าใจบริบทที่งานถูกสร้างขึ้น (Context) พร้อม ๆ กับการเสนอเนื้อหา (content) ที่ปรากฏในนิราศ ด้วยเหตุนี้ การนำเสนอผลการศึกษาก็มี 3 ประเด็น กล่าวคือ (1) การปรากฏขึ้นของวรรณกรรม “นิราศ” ในบริบทสังคมท้องถิ่นใต้ (2) อุดมคติของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่ตกผลึกผ่านนิราศ (3) ระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่ตกผลึกผ่านนิราศ

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

1. การปรากฏขึ้นของวรรณกรรม “นิราศ” ในสังคมท้องถิ่นใต้ : อิทธิพลของวรรณกรรมหลวงในสังคมท้องถิ่นใต้

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรในสังคมท้องถิ่นใต้สามารถทำความเข้าใจผ่านบทความของวินัย สุโกไส (2562) เรื่องประเพณีลายลักษณ์อักษรในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา : วัฒนธรรมแห่งความรู้จากยุคตัวเขียนสู่ยุคการพิมพ์ ที่ให้ข้อมูลว่าประเพณีลายลักษณ์อักษรของวรรณกรรมท้องถิ่น (โดยเฉพาะชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา) เป็นสิ่งที่ปรากฏสืบเนื่องเริ่มมาตั้งแต่กลางสมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อย ความเปลี่ยนแปลงในประเพณีลายลักษณ์อักษรของวรรณกรรมท้องถิ่นใต้เกิดขึ้นเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากการพัฒนาทางด้านการสื่อสารคมนาคม การพัฒนาทางด้านการศึกษา และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการพิมพ์เพื่อตอบสนองการพัฒนาประเทศนับตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา มีผลให้บรรยากาศการสร้างและเสพวรรณกรรมท้องถิ่นแปรเปลี่ยนไป โดยเฉพาะวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรแบบตัวเขียนของท้องถิ่นพัฒนาสู่วรรณกรรมตัวพิมพ์ที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา เมื่อเทคโนโลยีธุรกิจการพิมพ์ขยายเข้าสู่สังคมท้องถิ่นภาคใต้

เช่นเดียวกับงานพิเชฐ แสงทอง เรื่อง “ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในวรรณกรรมนิราศ” และรายงานการวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นกับการฟื้นฟูและสร้างพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ซึ่งพิเชฐได้รวบรวมนิราศที่ประพันธ์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2420-2510 ของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาว่ามีจำนวนถึง 31 เรื่อง (พิเชฐ แสงทอง, 2545, 10-11) (ในจำนวนทั้ง 31 เรื่องนี้ไม่นับรวมนิราศเทพานิราศทุ่งหวัง นิราศเรือนจำ (นิราศขึ้น) และนิราศปากพนัง) ซึ่งจากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นถึงความคึกคักของวรรณกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะการรับเอาอิทธิพลของหนังสือวัดเกาะและวรรณกรรมของสุนทรภู่ที่มีต่อวรรณกรรมของภาคใต้ในยุคการพิมพ์ (วิมลมาศ ปุจฉากุล, 2556 : 57 - 62)

เพราะฉะนั้น สามารถกล่าวได้ว่าการปรากฏขึ้นวรรณกรรมในสังคมท้องถิ่นได้ (รวมถึงนิราศ) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับบริบทและความเปลี่ยนแปลงในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและโลกทัศน์ มุมมองอันสืบเนื่องจากการปฏิรูปประเทศที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งล้วนแล้วแต่มีผลต่ออุดมคติและระบบคุณค่าที่ตกผลึกผ่านนิราศทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องกล่าวถึงบริบทและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เรื่อยมาจนกระทั่งทศวรรษ 2490

ความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง ระบบ ระเบียบของการบริหารราชการสมัยใหม่หรือศักดินารวมศูนย์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่ภายใต้ระบบบริหารราชการ และมีส่วนทำให้เกิดการปรับตัวของสังคมท้องถิ่นเพื่อให้สอดคล้องกับการปรับโครงสร้างรัฐราชการสมัยใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (สงบ ส่งเมือง, 2525 : 19-21) จนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2470 เมื่อเทคโนโลยีธุรกิจการพิมพ์เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคใต้ นับเป็นอีกเงื่อนไขที่สำคัญซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนผ่านทางความคิด มโนทัศน์เรื่องความรู้ และความบันเทิง ซึ่งมีผลให้อิทธิพลของวรรณกรรมของส่วนกลางขยายเข้ามาและเป็นที่รับรู้ของสังคมท้องถิ่นได้ในเวลาเดียวกัน (วิมลมาศ ปฤษฎาล, 2556 : 57 – 62) ในแง่หนึ่ง กลุ่มคนผู้ได้รับการศึกษาสมัยใหม่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีการพิมพ์ ความรู้และความบันเทิงผ่านวรรณกรรมจึงมีบทบาทสำคัญต่อการหล่อหลอมโลกทัศน์ อุดมคติและสร้างระบบคุณค่าแบบใหม่ในสังคมท้องถิ่นได้

นอกจากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแล้ว สืบเนื่องจากงานชิ้นนี้เน้นการวิเคราะห์นิราศที่มีลักษณะร่วมของการประพันธ์ในทศวรรษ 2460–2490 ทั้ง 6 ชิ้น/เรื่อง ประกอบด้วย นิราศเทพา นิราศทุ่งหวัง นิราศรับพัชนี นิราศเรือนจำ นิราศปากพั่น และนิราศกลางทะเลหลวง (นิราศสงขลา) เพราะฉะนั้น เพื่อเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การศึกษา วิเคราะห์ อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราศท้องถิ่นภาคใต้ ทศวรรษ 2460–2490 ในประเด็นถัดไป จึงขอกล่าวถึงสารัตถะของนิราศดังกล่าวโดยสังเขป กล่าวคือ

นิราศเทพา ประพันธ์โดยกระจ่าง แสงจันทร์ คราวดำรงตำแหน่งเป็นครูผู้ถวายอักษรแด่โอรสของอุปราชมณฑลปักษ์ใต้ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

เป็นบทประพันธ์ที่เกิดขึ้นในขณะที่เดินทางเพื่อทำสำมะโนประชากรในเขตอำเภอเทพา จังหวัดสงขลาเมื่อ พ.ศ. 2460 เนื้อหาสาระและลักษณะเด่น กล่าวถึงการเดินทาง การสำรวจสำมะโนประชากร การผูกโยงชื่อสถานที่กับความคึงหานางอันเป็นที่รัก (กระจ่าง แสงจันทร์, 2555 : 125 - 167) ที่สำคัญ นิราศแสดงให้เห็นถึงอำนาจการควบคุมของรัฐบาลการสมัยใหม่ที่กระทำการสำรวจสำมะโนประชากรซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่ออุดมคติและระบบคุณค่าในสังคมท้องถิ่นได้

นิราศทุ่งหวัง ประพันธ์โดยกระจ่าง แสงจันทร์เช่นเดียวกับนิราศเทพา แต่นิราศทุ่งหวังประพันธ์ขึ้นใน พ.ศ. 2462 ตามรับสั่งของกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อุปราชปักษ์ใต้ในเวลานั้น ขณะตามเสด็จไปสำรวจพื้นที่จากเขาสำโรง จนถึงตำบลทุ่งหวัง สงขลา เพื่อใช้สำหรับการฝึกปลูกเสื่อป่า (กระจ่าง แสงจันทร์, 2555 : 125 - 167) ลักษณะเด่นของนิราศชิ้นนี้เป็นการบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ระหว่างการเดินทาง ลักษณะภูมิศาสตร์สำคัญของสถานที่ต่าง ๆ ประวัติความเป็นมาซึ่งบางอย่างหายไปตามกาลเวลา หรืออาจถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ที่น่าสนใจนิราศเรื่องนี้ งดเว้นการเขียนถึงคนรักหรือเชิงสังวาส ซึ่งผิดไปจากขนบทั่วไปของนิราศ แต่เน้นชีวิตความเป็นจริงของสังคมท้องถิ่นในเวลานั้น

นิราศรับพัชนี ประพันธ์โดยพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) วัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา ประพันธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2464 ขณะเดินทางไปรับพระราชทานพัชนียศฯ ณ กรุงเทพฯ นิราศได้บันทึกเรื่องราวในการเดินทาง(เรือ) ตลอดจนบรรยายสิ่งที่พานพบตั้งแต่ สงขลาจนถึงกรุงเทพฯ (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2516) โดยลักษณะเด่นของนิราศ เรื่องนี้ไม่ได้พรรณนา หรือคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามขนบของนิราศ แต่ให้ ภาพความอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของผู้คนและชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาใน หมู่ต่าง ๆ และที่สำคัญ เนื่องจากผู้ประพันธ์เป็นพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นกลไกของรัฐ ในการจัดการศึกษาสมัยใหม่ ฉะนั้น จึงเห็นได้ถึงอุดมคติของรัฐและระบบคุณค่าที่ กระทำผ่านศาสนา

นิราศเรือนจำ หรือ “นิราศขึ้น” เป็นบทประพันธ์ของนายขึ้น เกื้อสกุล ชาวเกาะพะงัน สุราษฎร์ธานี ประพันธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2481 เป็นเรื่องราวของชีวิต นายขึ้นซึ่งสืบเนื่องจากเหตุทะเลาะวิวาทรุนแรงและต้องเข้ารับโทษในเรือนจำ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากนั้นถูกส่งไปเรือนจำชั่วคราวที่เขาประสงค์ อำเภอท่าชนะ

จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อใช้แรงงานสร้างทางรถไฟ (กวี รัชสิรวารักษ์, 2544) ความสำคัญของนิราศเรื่องนี้เป็นนิราศที่ผู้ประพันธ์เป็นชาวบ้านทั่วไปที่ผ่านระบบการศึกษาด้วยการบวชเรียนในวัดและการศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง เนื้อหาส่วนใหญ่จะให้ภาพวิถีชีวิตของผู้คนทั้งชายทั้งหญิง พฤติกรรมของเจ้าหน้าที่รัฐ วัฒนธรรม ประเพณี และเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น

นิราศปากพนัง ประพันธ์โดยหลวงประคองคดีเมื่อ พ.ศ. 2482 ว่าด้วยเรื่องสภาพพื้นที่ระหว่างการเดินทางจากจังหวัดนครศรีธรรมราชไปยังกรุงเทพฯ ของหลวงประคองคดีที่เดินทางจากอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราชจนถึงกรุงเทพฯ และเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ สู่จังหวัดนครศรีธรรมราชโดยรถไฟ เนื้อหาโดยส่วนใหญ่จึงกล่าวถึงสภาพพื้นที่และวิถีชีวิตของผู้คนที่พบเห็นระหว่างการเดินทางทั้งทางน้ำและทางบก (หลวงประคองคดี, 2482) ที่สำคัญนิราศได้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญๆ ที่สะท้อนภาพของอุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในสังคมท้องถิ่นในขณะนั้น

นิราศกลางทะเลหลวง หรือนิราศสงขลา ประพันธ์โดยดำขำ ชาวบก หรือพระประสิทธิ์ศีลคุณ ประพันธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2488 ระหว่างการเดินทางจากจังหวัดสงขลาไปยังกรุงเทพฯ ลักษณะเด่นของนิราศเรื่องนี้ว่าด้วยการให้ความสำคัญต่อความรัก/อาลัยรัก อาลัยสถานที่ที่จากมาตามชนบททั่วไปของนิราศ แต่ความโดดเด่นของนิราศทะเลหลวงกล่าวถึงตำนาน ประวัติของสถานที่สำคัญ พร้อมๆ กับสอดแทรกคำสอนในพระพุทธศาสนา การประพฤติตัว การปฏิบัติหน้าที่ตามจารีตครรลองครองธรรมของสังคม ตลอดจนการเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศไทย (ดำขำ ชาวบก, 2532)

เมื่อพิจารณาข้อมูลถึงการปรากฏขึ้นของวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรในสังคมท้องถิ่นได้โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภท “นิราศ” ตลอดจน เนื้อหา สารัตถะ บริบท/ช่วงเวลาของการประพันธ์และผู้ประพันธ์นิราศทั้ง 6 เรื่อง ซึ่งเห็นได้ถึงความสำคัญในฐานะของพื้นที่ ความรู้สึกนึกคิด อุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่น ที่ผ่านสายตาของผู้ประพันธ์ทั้งในฐานะข้าราชการ พระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านทั่วไปภายใต้ของบริบทและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่นได้และถูกถ่ายทอดออกสู่สาธารณชน ดังที่พิเชฐย้ำว่านิราศเป็นเครื่องบันทึกอารมณ์ความรู้สึกและความคิดเกี่ยวกับยุคสมัย (พิเชฐ แสงทอง, 2559 : 201)

2. อุดมคติของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่ตกผลึกผ่านนิราศ

บริบทของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่นและสภาวะของนิราศภาคใต้ทั้ง 6 เรื่อง ทศวรรษ 2460 – 2490 แสดงให้เห็นถึงอุดมคติของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ โดยมีผู้ประพันธ์เป็นเสมือนตัวแทนในการแสดงออกทางความคิดและความรู้สึก เพราะฉะนั้น เนื้อหาของนิราศซึ่งเป็น “ตัวบท” ที่ถูกกำกับโดยบริบทและโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และนโยบายของรัฐบาลกลาง จึงนับเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการรอบทางความคิดของผู้ประพันธ์ทั้งโดยความตั้งใจ และหรือไม่ตั้งใจ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพินิจนิราศของสังคมท้องถิ่นใต้ในทศวรรษดังกล่าว จึงเห็นได้ถึง “อุดมคติ” ของสังคมท้องถิ่นใต้ใน 3 ระดับ/มิติ กล่าวคือ

2.1 อุดมคติในระดับปัจเจก : ความเป็นหญิง, ความเป็นชาย, ความเป็นข้าราชการและความเป็นพระภิกษุสงฆ์

อุดมคติในระดับปัจเจกที่ตกผลึกผ่านนิราศนับว่าเป็นอุดมคติใหม่ที่เกิดขึ้นอันเป็นผลพวงมาจากบริบทและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2460-2490 หรือห้วงเวลาก่อนหน้า โดยเฉพาะการศึกษาสมัยใหม่ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาและการเข้ามาของระบบ ระเบียบข้าราชการ ตลอดจนบรรทัดฐานสังคมใหม่ๆ และแสดงออกผ่านในชีวิตประจำวันที่สำคัญ ได้แก่ ความเป็นหญิงที่ดี ความเป็นชายที่ดี ความเป็นข้าราชการที่ดี และความเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ดี

ความเป็นหญิง ผู้หญิงที่ดีในอุดมคติที่ปรากฏในนิราศของภาคใต้ประกอบด้วย ความงามด้านรูปลักษณ์ ซึ่งเป็นความงามอิงตามมาตรฐานความงามจากกรุงเทพฯ การแต่งกายต้องสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลตามแบบ “รัฐนิยม” กิริยามารยาทงามพร้อมทั้งงานบ้านงานเรือน มีความรู้ความสามารถแก้ปัญหาตามแบบของการศึกษาสมัยใหม่ พร้อมๆ กับการเป็นแม่ที่ดีและภรรยาที่ดี ดังบางส่วนของนิราศทะเลหลวง (นิราศสงขลา) ที่ว่า

...ฝ่ายข้างหญิงยังขันมีมรรยาท

เชิงฉลาดปฏิบัติไม่ขัดสน

เป็นหญิงดีศรีเรือนเหมือนนางคล

ชายย่อมยลยกย่องครองคู่ควร...

(นิราศทะเลหลวง, 2532 : 27)

ความเป็นหญิงที่ดีดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นอุดมคติของยุคสมัยซึ่งปรากฏในหลักฐานอื่นๆ ด้วยเช่นเดียวกัน ดังที่ว่า “...ให้ภรรยาเอาใจสามีด้วยการจัดการงานดี สงเคราะห์พวกพ้องของสามี ไม่นอกใจ เก็บทรัพย์อันสามีหาได้มา ขยันไม่เกียจคร้าน ในกิจการทั้งปวง...” (สมเด็จฯ กรมพระยวชิรญาณวโรรส, 2467 : 26)

ความเป็นชาย นิราศย้ำให้เห็นว่าความเป็นชายในอุดมคติของสังคมท้องถิ่นนั้นให้ความสำคัญกับเป็นเรื่องของภาระหน้าที่ความรับผิดชอบที่มีต่อครอบครัว ในฐานะที่ต้องแบกรับภาระต่างๆ หรือกล่าวได้ว่าผู้ชายคือเป็นเสาหลักของครอบครัว ฉะนั้น ผู้ชายที่ดีจึงต้องมีคุณสมบัติสำคัญที่เป็นที่ยอมรับของสังคม โดยเฉพาะคุณสมบัติด้านความรู้ความสามารถที่เกิดจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ ความรู้ความสามารถในหน้าที่การงาน (ข้าราชการ) ตลอดจนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการสร้างชื่อเสียงให้กับตนเองและวงศ์ตระกูล และที่สำคัญ จะต้องมีความ “ขยัน” และ “เสียสละ” เพราะนั่นหมายถึง “กำลัง” สำคัญในการสร้างชาติ ดังบางส่วนของนิราศเรือนจำและนิราศทะเลหลวงที่ว่า

...การเล่าเรียนเพียรมันให้ทันสมัย จงตั้งใจแผ่เผื่อสืบเชื้อสาย

ย่อมเป็นสิ่งล้ำเลิศเกิดเป็นชาย ให้มีลายแวววงเหมือนหงส์ทอง...

(นิราศเรือนจำ, 2544 : 181)

(...)

...เห็นประโยชน์ส่วนรวมเพื่อนร่วมชาติ จิตมุ่งมาดสุจริตมิตคิดเงิน

สร้างประเทศทุกวิถีภักดีเดิน แล้วช่วยเชิญศรีดำรงฮ่องกองไทย...

(นิราศทะเลหลวง, 2532 : 40)

ความเป็นข้าราชการ ข้าราชการในอุดมคติที่นิราศนำเสนอ คือ บุคคลผู้ที่มีความรู้ ความสามารถตามกรอบของการศึกษาสมัยใหม่ รวมถึงมีความซื่อสัตย์สุจริต มีมานะ และจงรักภักดีต่อเจ้านายและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนมีความเมตตาอารี สามารถช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งพิงของราษฎรได้ ดังบางส่วนของนิราศเทพาที่ว่า “...ใจอารีมีกรอุณภูณูกลเจือ สมเป็นเนื่อนายอำเภอสอนองาน...” (นิราศเทพา, 2555 : 131)

ความเป็นพระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ที่ดีจะเป็นผู้ที่มีความรู้ในตำรับตำราทั้งทางโลกและทางธรรม พระภิกษุสงฆ์ในอุดมคติของสังคมท้องถิ่นจึงเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่สามารถสั่งสอน กลุ่มเกลาชาวบ้านให้ประพฤติปฏิบัติตัวอยู่ในหลักธรรมคำสอนทางศาสนา และให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามจารีตประเพณีของสังคมรัฐราชการสมัยใหม่ ฉะนั้น พระภิกษุสงฆ์ที่ดีจึงต้องประพฤติตัวและทำคุณแก่ประโยชน์แก่ชาติ บ้านเมืองและท้องถิ่นโดยเฉพาะบทบาทด้านการศึกษาน้ำที่ในการอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ ความเป็นพระภิกษุสงฆ์จึงถูกนำเสนอทั้งในฐานะของความ เป็นพระและความเป็นครูที่มีความรู้ความฉลาด (นิราศรบพจน์, 2516 : 13)

2.2 อุดมคติเกี่ยวกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม : แบบแผนในชีวิตสมัยใหม่ของสังคมท้องถิ่น

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นภาคใต้ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาทำให้เกิดการปรับตัวของคนในสังคมท้องถิ่นภาคใต้เพื่อให้สอดคล้องกับระบบ ระเบียบ ข้อบังคับที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตและการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่นับวันจะขยายวงเพิ่มมากขึ้นและแปรเปลี่ยนไป

การปรับตัวซึ่งเป็นแบบแผนในชีวิตสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งที่ตกผลึกให้เห็นในนิราศด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะแบบแผนในชีวิตประจำวันของสังคมท้องถิ่น ผังแฝงด้วยกรอบของระบบทุนนิยมซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับระบบเงินตรา เพราะฉะนั้น การแลกเปลี่ยนค้าขายจึงกลายเป็นอีกส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ดังที่ว่า “...เป็นมูลค่าเท่าไรจะให้สตาจค์...” (นิราศเทพา, 2555 : 137)

“เป็นมูลค่าเท่าไรจะให้สตาจค์” ที่ปรากฏในนิราศเทพาเป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงกรอบคิดของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีอิทธิพลกับสังคมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ หากพิจารณาถึงกรอบคิดของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีผลต่อแบบแผนในชีวิตสมัยใหม่ของสังคมท้องถิ่นเริ่มเด่นชัดนับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา เมื่อรัฐส่งเสริมให้ชาวนาผลิตข้าวเพื่อการส่งออกอย่างเต็มที่ ทั้งให้ความรู้ด้านการเกษตรแผนใหม่ ซึ่งว่าด้วยวิธีการเตรียมดิน การคัดเลือกพันธุ์ การใช้ปุ๋ย ตลอดจนการบำรุงร่างกายของชาวนาเพื่อการผลิตข้าวที่มีประสิทธิภาพ (ยงยุทธ ชูแว่น และประมวล มณีโรจน์, 2546 : 14 – 15)

ที่สำคัญ รัฐให้ความสำคัญ (ยกย่อง) ขาวนาหรือกสิกรรมในฐานะของ “กระดูกสันหลังของชาติ” ดังหลักฐานร่วมสมัยในเวลานั้นว่า “...ข้าแต่ผู้เจ้าขาวนา ข้าขอบุชา ว่าสุเลศมนุษย์สุดแสง รูปร่างกำยำดำแดง เจ้าเป็นหัวแรงกระดูกสันหลัง รัฐเรา เลี้ยงเทศเลี้ยงไทยไม่เบา ด้วยปลาด้วยข้าว แลกเปลี่ยนสินค้าควรเมือง...” (งานประจําปีนครศรีธรรมราช, 2477 : 1) ซึ่งนั่นหมายความว่าแบบแผนในชีวิตประจำวัน และระบบของวิถีการผลิตในสังคมภาคใต้ส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การปลูกฝังอุดมคติเรื่องความสำคัญของการกสิกรรมจึงเป็นสิ่งที่เติบโตควบคู่ การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในภาคใต้ ดังที่ว่า “...การเพาะปลูกถูกทำนอง ของมีค่า ควรอุตสาหกรรมอ่านคิดวินิจัย กสิกรรมรุ่งเรืองแล้วเมืองไทย ศิวโธษัทันเขา เหล่าอัสตง...” (ศรีธรรมราชศึกษา, 2472 : 240) การสนับสนุนส่งเสริมการเรียนการสอน “กสิกรรม” จึงมีส่วนทำให้ผู้คนในสังคมท้องถิ่นได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับการขยาย ตัวของระบบการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการสินค้าทางด้านการเกษตร และ นับว่าเป็นอุดมคติของแบบแผนในชีวิตสมัยใหม่ของสังคมท้องถิ่น

ขณะเดียวกัน แบบแผนของชีวิตสมัยใหม่จึงให้ความสำคัญกับความรู้จาก การศึกษาเพื่อนำไปสู่อาชีพ การแสวงหา/สะสมทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนหน้าที่ การงาน ความมุ่งมั่นตั้งใจทำงานเพื่อให้เป็นที่ยอมรับในสังคมภายใต้กรอบคิด ของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

2.3 อุดมคติเกี่ยวกับชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ : ความเป็นชาติและ ความเป็นไทยในสังคมท้องถิ่นใต้

ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ถือเป็นสามเสาหลักของรัฐประชาชาติ สมัยใหม่ สังคมท้องถิ่นภาคใต้เองก็รับรู้และถูกนำเสนอ สอดแทรก ตกผลึกผ่านนิราศ ของท้องถิ่น ดังบางส่วนของนิราศทุ่งหวังที่ว่า

... ด้วยเดชบุญญาวมหากษัตริย์	ช่วยกำจัดแขกร้ายกระจายเหลือ
กองทัพแตกแยกไปไม่เป็นเชิง	ไทยบันเทิงเร็นรื่นชื่นอุรา
อันพวกเราเอากำเนิดเกิดทีหลัง	ควรจะบังคมบาทนาถนาถา
ระภาคถึงพระคุณกรุณา	ในบุญญาพระนั่งเกล้าเจ้าของไทย...

(นิราศทุ่งหวัง, 2555 : 155)

ฉะนั้น เมื่อพิจารณาบริบทและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2460 – 2490 ตลอดจนหลักฐานร่วมสมัยอื่นๆ จะพบว่าในช่วงดังกล่าวนี้ความเป็นชาติ และความเป็นไทยถูกเน้นย้ำผ่านความรู้สึกชาตินิยมเพื่อให้เกิดความรักชาติ เสียสละ เพื่อชาติ และทำหน้าที่เพื่อชาติ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545)

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า อุดมคติเกี่ยวกับชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นแกนหลักของความเป็นชาติและความเป็นไทยที่ตกผลึกผ่านในวรรณกรรม “นิราศ” นี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากบทบาทของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะ นับตั้งแต่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในฐานะพระสังฆราชหรือประมุข คณะสงฆ์ของสยาม พระองค์ทรงมีส่วนสำคัญในการสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐสยาม กล่อมเกลาคความประพฤติของพลเมืองในสังคม ด้วยการให้ความสำคัญกับเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ปฐม ตาคะนันทน์, 2547 : 4 - 5) อุดมการณ์ ดังกล่าวถูกส่งผ่านพระภิกษุสามเณรที่ศึกษาในระบบการศึกษาที่พระองค์ทรงวางไว้ และเป็นผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวสู่ราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงสังคมท้องถิ่นภาคใต้ด้วย

ภายใต้กรอบและอุดมคติเรื่องความเป็นชาติและความเป็นไทยที่ปรากฏ เด่นชัดมาตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ซึ่งเป็นความพยายามของการนิยามและสร้างความ เป็นไทยด้วยการสร้างประวัติศาสตร์ชาติว่ามีความเจริญรุ่งเรืองและมีอารยะมาแต่ โบราณกาล รวมถึงการสร้างชาติด้วยวัฒนธรรม พร้อมๆ กับการสร้างความภูมิใจ ของความเป็นไทยเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการสร้างประเทศสยาม/ไทยให้กลายเป็นมหาอำนาจในแหลมทอง และเน้นความเป็นไทยโดยการย้ำถึงความสำคัญของ พุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ในฐานะที่พุทธศาสนาเป็นหลักทางศีลธรรมที่จะ ทำให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองที่ดีมีเมตตา ความเป็นไทยจึงมีศูนย์กลางที่พุทธ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ และที่สำคัญ คนไทยต้องตอบแทนด้วยการแสดงออก ซึ่งความรัก ความภักดีและความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ (พรชัย นาคสีทอง, 2564 : 119 – 137) ฉะนั้น เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์จึงเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ ดังเอกสารร่วมสมัยที่ว่า “...เมื่อบ้านเมืองใดประเทศใด พร้อมด้วยลักษณะและหน้าที่ทั้ง 3 ประการ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ดังนี้แล้ว บ้านนั้นเมืองนั้นประเทศนั้นย่อมจะได้รับ

ความเจริญและรุ่งเรืองตามฐานะของตน...เพราะฉะนั้น ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ จึงเป็นของคู่กัน พრაกจากกันไม่ได้...(พ.ป. โกไศยกานนท์, 2476 : 24 - 25)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่านิราศของสังคมท้องถิ่นใต้ ทศวรรษ 2460 - 2490 เผยให้เห็นถึงอุดมคติของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ โดยปรากฏชัดว่าอุดมคติเหล่านั้นได้เกิดขึ้นและแปรเปลี่ยนด้วยเหตุปัจจัยจากความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างพื้นฐานและมโนทัศน์ภายใต้กรอบคิดของรัฐราชการสมัยใหม่ซึ่งเข้ามามีผลกับชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่นภาคใต้ และที่สำคัญอุดมคติดังกล่าวมีส่วนสำคัญต่อการสร้าง “ระบบคุณค่า” ของสังคมท้องถิ่นใต้ในช่วงทศวรรษดังกล่าว

3. ระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ที่ตกผลึกผ่านนิราศ

อุดมคติที่ปรากฏให้เห็นในนิราศในระดับ/มิติต่าง ๆ ทั้งในระดับปัจเจก สังคมท้องถิ่น ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ที่กล่าวมานั้นนำไปสู่ “ระบบคุณค่า” ของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ และเมื่อพินิจนิราศของสังคมท้องถิ่นทั้ง 6 ชิ้น/เรื่องนี้จะเห็นได้ถึง “ระบบคุณค่า” ของสังคมท้องถิ่นใต้ที่ให้ความสำคัญทั้งในปัจเจกบุคคล สังคมท้องถิ่น ชาติและศาสนา ซึ่งเหล่านี้ล้วนถูกกำกับด้วยระบบวัฒนธรรม ตลอดจนบริบทและความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองอันสืบเนื่องจากการเข้าไปสัมพันธ์กับระบบระเบียบของรัฐสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้ ชีวิตและสังคมท้องถิ่นใต้จึงถูกประสานและเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกับรัฐ อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางสังคมชุดเดียวกัน โดยเฉพาะกับชนปฏิบัติในชีวิตชีวิตประจำวัน การยึดถือหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาชุดใหม่ชุดเดียวกัน และการรับรู้และสร้างสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์เดียวกัน ฉะนั้น การเปลี่ยนเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ ทศวรรษ 2440 เรื่อยมาถึงทศวรรษ 2490 จึงไม่ใช่เพียงแค่การเปลี่ยนเชิงกายภาพหรือระบบเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่มีผลซึมลึกเข้าไปสู่ระบบคุณค่าและความหมายของการใช้ชีวิตที่เชื่อมโยงตัวตนกับรัฐไทยสมัยใหม่ (พรชัย นาคสีทอง, 2564 : 119 - 137) เช่นเดียวกันกับสิ่งที่ตกผลึกผ่านนิราศที่ให้คุณค่าของผู้หญิง คุณค่าของผู้ชาย-ข้าราชการ คุณค่าของพระภิกษุสงฆ์ และคุณค่าในความเป็นพลเมืองและพุทธศาสนิกชนที่เชื่อมโยงกับรัฐราชการสมัยใหม่และความเป็นไทย

3.1 คุณค่าของความเป็นหญิง : แม่และเมีย(ภรรยา) - แม่ศรีเรือน

คุณค่าของความเป็นผู้หญิงนั้น นิราศสะท้อนให้เห็นความสำคัญในฐานะผู้หญิงที่เป็นแม่และภรรยาที่ดี ผู้หญิงที่ดีที่มีคุณค่าพึงต้องปฏิบัติตัวตามอย่างผู้ที่มีการศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดสตรี มีความรู้ทั้งการเรียนและการเรือน ปฏิบัติตามหน้าที่ของภรรยาที่ดีในการดูแลบุตรและบ้านเรือน ซื่อสัตย์ต่อสามี มีคุณธรรมเมตตาภรรยาน้องสาวต้องรักนวลสงวนตัว เป็นต้น ดังที่ปรากฏผ่านนิราศเทพาที่ว่า

...คิดผันแปรแก่ว่าจามรยาท ด้วยโอวาทหวานละม่อมหอมระเหย

หากละหมดรกกลิ่นล้นบ่อเคย อาจจะเลยเป็นคุณหญิงจริง ๆ เจียว...

(นิราศเทพา, 2555 : 138)

กล่าวได้ว่าการศึกษาระบบสมัยใหม่มีความสำคัญกับคุณค่าของความเป็นหญิง โดยเฉพาะเมื่อมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่กำหนดให้เด็กที่มีอายุ 7 ปีบริบูรณ์ทั้งหญิงชายต้องเข้ารับการศึกษ สำหรับเนื้อหาที่ผู้หญิงต้องเรียนซึ่งเป็นในส่วนของความรู้พื้นฐานควบคู่กับความรู้ที่จำเป็นต่อคุณลักษณะของผู้หญิง ซึ่งนอกจากจะเรียนวิชาทั่วไปประเภทวิชาภาษาไทย คณิตศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์แล้ว ผู้หญิงจะต้องเรียนในเนื้อหาวิชาเฉพาะที่นำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ เช่น วิชาจรรยาว่าด้วยการกวดขันและควบคุมความประพฤติของเด็กหญิง บทบาท หน้าที่ของผู้หญิงที่ควรจะเป็นตามขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อการวางตนอย่างถูกต้องและเหมาะสมในสังคม วิชาการเรือนและการฝีมือ เพื่อใช้ในการดูแลบ้านเรือน ทั้งการจัด แต่ง รักษา ซ่อมแซม ให้เครื่องใช้เครื่องเรือนสะอาดอยู่เสมอ วิชาเหล่านี้นับเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของคุณค่าของภรรยา การเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี และการเลี้ยงดูบริบาลทารกในอนาคตในฐานะแม่และภรรยาที่ดี ตลอดจนการมีมารยาทสมกับเป็นผู้ดี (จิตตมาศ จิระสถิตพร, 2560 : 34 – 45, สุรเชษฐ์ สุขลามกิจ, 2565 : 125 – 156)

ระบบคุณค่าของความเป็นหญิงในฐานะแม่และเมียในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สังคมท้องถิ่นให้ความสำคัญ และพบว่ามีการสอดแทรกคุณค่านี้อย่างกว้างขวางในวิถีชีวิตประจำวันของสังคมท้องถิ่นได้ดังที่ว่า “...จะหานางดูแลแม่แลลูกหลาน หากไร้แม่แลพวงส่วเหล่านั้สว และการทำงานกิริยาจะน้ำใจ หยงกิจการงานดีมี

ราคา ทั้งจรรยาเปรียบราบไม่หยาบไหย่ กับใจภักดีหนักแน่นแสนวิไล ตกเท่าใดก็ต้องเอาหย่าเขลาอยู่ หึงรูปงามขามการจรรยาลักสน์ ใจไม่หนักแน่นหมองต้องอดสู ให้เปล่า ๆ ก็หย่าเอาเฝ้าชมชู้ จะเสียรู้เสียรักสักดา...” (อาจารย์สอนลิส, 2486 : 17)

นอกจากนี้ คุณค่าของความเป็นแม่และเป็นภรรยาที่ดีจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา เป็นที่พึ่งพิงแก่สามีได้ ทั้งยังเป็นแม่ที่ดีในการดูแลบ่มเพาะลูกบุตรลูกธิดาด้วยความรักและให้การศึกษาเพื่ออนาคตที่ดีของลูกในอนาคต ดังเอกสารร่วมสมัยที่ว่า “...เธอเป็นผู้ใส่ใจในการเล่าเรียนมาก ทั้งทางโลกและทางธรรม รอบรู้หลักปฏิบัติเป็นอย่างดี เลื่อมใสเคร่งครัดในพระพุทธานุศาสน์อันแท้จริง ปฏิบัติศีลห้าอยู่เป็นนิจ...ได้ดำรงตนกระทำหน้าที่เป็นภรรยาที่ดี...เธอได้กระทำหน้าที่เป็นมารดาที่นับว่าดีเลิศเต็มบริบูรณ์ เช่น การให้ความอบรมสั่งสอนแก่บุตรธิดา และผู้อยู่ในความปกครองให้ดำเนินชีวิตกายหน้าในเยี่ยงอย่างดีมาชน... (พระพิไชยเดชะ, 2475 : 4-6)

3.2 คุณค่าของความเป็นชาย-ข้าราชการ : ความรู้ ความสามารถ
 หัวหาญ ชี้อสัตย์ จงรักภักดีและแบบอย่างของสังคม

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่นภาคใต้ได้เปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถตามแนวทางของการศึกษาสมัยใหม่ที่รัฐสมัยใหม่ได้กำหนดไว้ผันตนเองเข้าไปสัมพันธ์กับรัฐ และถือเป็นช่องทางที่สำคัญที่สุดที่เป็นโอกาสของความก้าวหน้าในชีวิตรูปแบบใหม่ที่ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป กล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้เป็นเสมือน “หน้าต่างแห่งโอกาส” ให้กับผู้ที่มีความพยายามแสวงหาความรู้จนมีความสามารถในระบบใหม่และสามารถประสบความสำเร็จในชีวิตลักษณะใหม่ในรัฐสมัยใหม่ (พรชัย นาคสีทอง, 2564 : 171 - 173) หน้าต่างแห่งโอกาสในลักษณะดังกล่าวนี้ได้สร้างระบบคุณค่าของความเป็นชาย-ข้าราชการแบบใหม่ขึ้นด้วย

นิราศของสังคมท้องถิ่นนำเสนอให้เห็นถึงคุณค่าของผู้ชาย-ข้าราชการว่าสังคมท้องถิ่นให้คุณค่าของความเป็นชาย-ข้าราชการที่มีภาระหน้าที่และการปฏิบัติตัวที่เหมาะสมบนพื้นฐานของผู้ที่มีความรู้ความสามารถตามแนวทางระบบการศึกษาสมัยใหม่ พร้อม ๆ กับมีความหัวหาญ แสดงออกซึ่งความมานะ

เสียสละ อดทน ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านาย พระมหากษัตริย์ ตลอดจนประพฤติปฏิบัติตัวเป็นข้าราชการแบบอย่าง เป็นที่พึงพิงแก่ชาวบ้านได้ในยามเดือดร้อน เป็นผู้เห็นประโยชน์ส่วนรวมหรือชาติสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังที่ปรากฏผ่านนิราศเทพาที่ว่า

...สะพรังหมู่พลศึกออกศึกคัก	ต่างแรงรักร่วมชาติสาสน์สยาม
อันบางซื่อซื่อตรงมงคลนาม	แม้สงครามตามติดไม่คิดเกรง
ยอมพลีชีพเพื่อชาติสาสน์กษัตริย์	สยามรัฐมิให้ใครข่มเหง
จะสัจซื่อถือธรรมไม่ย่อเกรง	ให้ระเริงระบือซื่อที่ซื่อตรง...

(นิราศปากพนัง, 2482 : 37 – 39)

คุณค่าที่ข้าราชการที่ดีในระบบโครงสร้างรัฐราชการสมัยใหม่ถูกเน้นย้ำคือการปฏิบัติหน้าที่ทำคุณประโยชน์เพื่อชาติบ้านเมืองอย่างเต็มความสามารถเป็นสิ่งที่ปรากฏร่วมสมัยอื่นๆ ดังที่ว่า “...มิได้ประกอบกิจเพื่อยังชีพของตนและครอบครัวสถานเดียว แต่ตั้งความมุ่งหวังเพื่อประโยชน์ของชาติบ้านเกิดเมืองนอน...” (ขุนทรวงวรวิทย์, 2478 : 3) และ การปฏิบัติหน้าที่ตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายจนบรรลุผลสำเร็จดังที่ว่า “...กิจการของบุคคลของชาติจะสำเร็จได้แต่เมื่อในบ้านเรือนหรือการทำงานใด บุคคลทั้งหลายต่างปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่สม่ำเสมอ...” (พระยาศรีธรรมราช, 2473 : 58) รวมถึงประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างของสังคมท้องถิ่นภายใต้หลักธรรมคำสอนและอุดมการณ์ทางศาสนา (ก้องสกุล กวินรวีกุล, 2545 : 127-128)

3.3 คุณค่าของความเป็นพระภิกษุสงฆ์ : พระ ครู และกลไกรัฐราชการสมัยใหม่

กระบวนการของการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นก่อนที่ระบบโรงเรียนสมัยใหม่จะเข้ามามีบทบาทหลักนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัย “พระภิกษุสงฆ์” และ “วัด” เป็นกลไกของการเรียนการสอน แม้แต่ในระยะแรกของการก่อตัวของระบบโรงเรียนสมัยใหม่ “พระภิกษุสงฆ์” และ “วัด” ยังคงเป็นกลไกสำคัญ ดังที่จะเห็นได้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ไปยังประชาชนทั่วราชอาณาจักรโดยอาศัยวัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาสมัยใหม่ ด้วยเห็นว่าวัดมีอยู่ทั่วราชอาณาจักร และยังเป็นแหล่งให้การศึกษแก่คนไทยมาแต่โบราณกาล ฉะนั้น การอาศัยวัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นกลไกของการจัดการศึกษาจะทำให้การขยายการศึกษาได้อย่างเร็วทั่วถึงและประหยัดงบประมาณได้ด้วย และเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสดำรงตำแหน่งพระสังฆราช ก็โปรดฯ ให้เป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมืองทั่วราชอาณาจักรด้วย พระภิกษุสงฆ์และวัดจึงมีบทบาทในระบบการศึกษาและเป็นผู้สร้างอุดมการณ์แห่งรัฐทั้งความเป็นชาติและความเป็นไทยที่สำคัญ และอุดมการณ์ดังกล่าวถูกส่งผ่านพระภิกษุสามเณร ตลอดจนถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวไปสู่ราษฎรทั่วประเทศในเวลาต่อมา (พรชัย นาคสีทอง, 2564 : 48 -50) ด้วยบทบาทในลักษณะดังกล่าวนี้ได้สร้างระบบคุณค่าของความเป็นพระภิกษุสงฆ์ขึ้นมาใหม่ด้วย

คุณค่าของพระภิกษุสงฆ์สังคมท้องถิ่นที่ตกผลึกผ่านนิราศแสดงให้เห็นว่าคุณค่าขึ้นอยู่กับบทบาทในฐานะผู้สืบทอดพระธรรมวินัยและเผยแผ่สู่สาธารณชน และในฐานะครูบาอาจารย์ผู้บ่มเพาะความรู้อันแพร่ไปด้วยคำสอนทางศาสนา จริยจรรยา ศีลธรรมที่สามารถนำมาปรับใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวันแก่ศิษย์ที่เข้ามาเรียนในวัด หรือโรงเรียนวัดที่จัดตั้งโดยเหล่าคณะสงฆ์

และที่สำคัญ คุณค่าของพระภิกษุสงฆ์ภายใต้กรอบรัฐชาติสมัยใหม่ คือคุณค่าในฐานะของกลไกรัฐ ในการพัฒนาและก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับชุมชนในลักษณะต่าง ๆ ตลอดจนการกล่อมเกล่าอบรมบ่มนิสัยพลเมืองให้ชาวบ้านให้มีความคิดสำนึกรักชาติตามแนวที่รัฐวางไว้ หรืออาจกล่าวได้ว่าคุณค่าของความเป็นภิกษุสงฆ์ของรัฐสมัยใหม่จะต้องตอบสนองคุณประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม

พระภิกษุสงฆ์จึงเป็นที่เคารพศรัทธาเลื่อมใสของสังคม เพราะฉะนั้นเมื่อมีกิจธุระใด ๆ ก็จะได้รับ การสนับสนุนจากญาติโยม ดังกรณีของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) เจ้าคณะแขวงอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีบทบาทในการจัดการศึกษาในเขตคาบสมุทรมุขทิงพระ นิราศรับพัชนีได้กล่าวถึงความเลื่อมใส ศรัทธาที่มีต่อท่านคราวเดินทางไปรับพัชย์ในส่วนกลาง ชาวคราวการท่านเดินทางของท่านไปถึงที่ไหนชาวบ้านจะรวบรวมปัจจัยถวายทั้งเงินทองและข้าวของเครื่องใช้ดังบางส่วนของนิราศรับพัชนีที่ว่า

...ถึงไหนดรอปรอศาลาที่หน้าบ้าน ต่างรู้จักพร้อมหน้ามาไหว

อีกชนชาวสถานบ้านศรีชัย ไร่ปัจจัยไ้ได้ให้ฝากมา...

(พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ฐ), 2516 : 9)

3.4 คุณค่าในความเป็นพลเมือง : รักษาดี ศาสน์ กษัตริย์ ความเป็นไทย
ปฏิบัติตามกฎหมายและสร้างคุณประโยชน์แก่สังคม

การสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐสยามและกลมเกลียวความประพฤติของ
พลเมืองในสังคม โดยมีแก่นแกนสำคัญเรื่องชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ตลอดจน
จนความคิดเกี่ยวกับความเป็นไทยและชาติไทยว่าจะจะเป็นสิ่งที่ทำให้รัฐสยามมีความ
เจริญก้าวหน้าและคงความเป็นรัฐไว้ได้ สิ่งเหล่านั้นนับเป็นระบบคุณค่าใหม่ในความ
เป็นพลเมืองของสังคมท้องถิ่นได้

คุณค่าในความเป็นพลเมืองที่นิราศของสังคมภาคใต้ได้เผยให้เห็นเน้นให้
คุณค่ากับความเป็นพลเมืองที่ดีนั้นต้องปฏิบัติตนเป็นผู้รักและสร้างคุณประโยชน์
ต่อประเทศชาติ การปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างดีที่สุด การไม่กระทำการให้ผู้อื่น
หรือสังคมเดือดร้อน รวมถึงการยอมรับและปฏิบัติตามด้วยบทกฎหมายหรือหาก
กระทำความผิดก็ยอมรับต่อการกระทำดังปรากฏให้เห็นในนิราศเรือนจำ (นิราศเรือน
จำ, 2544 : 160) รวมถึงการเสียสละแม้กระทั่งชีวิตเพื่อชาติบ้านเมือง ดังบางส่วนที่
ปรากฏผ่านนิราศกลางทะเลหลวงที่ว่า

...จะตลอดรอดฝั่งหรือพลั้งพลาด เป็นห่วงชาติยิ่งชีวิตคิดแก้ไข

เตรียมพร้อมสิ้นยินดีพลีเพื่อไทย ตัวตายไปดีกว่าชาติเป็นทาสระทม...

(นิราศกลางทะเลหลวง, 2532 : 44)

กระแสชาตินิยมความเป็นไทยที่เน้นเรื่องจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา
พระมหากษัตริย์ ขยันขันแข็งทำงานในหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายอย่างสุดความ
สามารถ มีความซื่อสัตย์สุจริต เห็นประโยชน์ของชาติสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนตน
ตลอดจนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนชาติไทย การรักและหวงแหนชาติ
ของตน และขัดขวางการเข้ามากอบโกยผลประโยชน์จากชาวต่างชาติ ดังบางส่วนที่
ปรากฏผ่านนิราศกลางทะเลหลวง

...ต่างด้าวรวยไทยยับถึงอับจน

ต่างด้าวรวยไทยยับถึงอับจน

ไม่ค่านึงถึงชาติชาติความรัก

มึงก็หมุบกูกี้หมับรับประเคน

ก็เพราะคนไทยกรอบขอบกินเดน

ก็เพราะคนไทยกรอบขอบกินเดน

คอยแต่ยกเข้าห้องเป็นช่องเถน

ชาติจะเอนเอียงคว้ายังทำลาย...

(นิราศกลางทะเลหลวง, 2532 : 13 – 14)

ขณะเดียวกัน แนวคิดในการสร้างพลเมืองที่ดีในทัศนะของรัฐที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาของเยาวชน ด้วยความมั่นใจว่าการศึกษาที่ดีนั้นจะสามารถอุปถัมภ์ในการสร้างพลเมืองที่ดี และสร้างประโยชน์แก่ประเทศได้ในภายภาคหน้า ดังเอกสารร่วมสมัยที่ว่า “...ความเจริญและความเปลี่ยนแปลงของชาติย่อมเป็นงานชั่วลูกหลาน และเป็นหน้าที่ของพลเมืองดีทุกคนจะต้องช่วยกัน...” (พระยาศรีธรรมราช, 2473 : คำนำ) เพราะฉะนั้น การรับการศึกษาตามเกณฑ์ของรัฐจึงเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของคุณค่าในความเป็นพลเมือง

คุณค่าใหม่ของความเป็นพลเมืองที่ดีจึงต้องมีความรักชาติ รักความเป็นไทย ปฏิบัติตามกฎหมายและสร้างคุณประโยชน์แก่สังคมเป็นสิ่งที่รับรู้ของสังคมท้องถิ่น ดังเอกสารร่วมสมัยของช่วงเวลานั้นที่กล่าวยกย่องบุคคลในฐานะพลเมืองที่ดี ดังที่ว่า “...ถัดเป็นคนรักชาติยิ่งชีพ ชาติลุ่มถัดคิดกู้ จนถึงพลชีวิต สาสนาถัดรักยิ่งชีวิต เหมือนกัน...” (คณะ ร.ส. 130, 2487 : 62)

3.5 คุณค่าในความเป็นพุทธศาสนิกชน : เลื่อมใส ศรัทธา และประพฤติตามหลักธรรมคำสอน

การสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐสยามและกล่อมเกลาคความประพฤติของพลเมืองในสังคมโดยมีแกนแกนสำคัญเรื่องชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนบทบาทของคณะสงฆ์ที่มีในระบบการศึกษาซึ่งได้ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนและอุดมการณ์ดังกล่าวสู่ราษฎร ได้มีส่วนอย่างสำคัญต่อระบบคุณค่าใหม่ในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีของสังคมท้องถิ่นได้

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ในชีวิตประจำวันของสังคมท้องถิ่นก่อนสมัยรัฐชาติ เชื้อมโยงผูกพันกันภายใต้ความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน โดยหลักฐานสำคัญเห็นได้จากตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชและตำนาน

นางเลียดขาว ตลอดจนตำนานนิทานปรัมปราท้องถิ่นที่ยึดโยงและกล่าวถึงเรื่องราวการสร้างพระบรมธาตุอันเป็นแหล่งศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนและแรงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาและพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชอย่างเหนียวแน่น (ยังยุทธ ชูแว่น และประมวล มณีโรจน์, 2546 : 14) และคติของสังคมท้องถิ่นที่ว่าผู้ชายจะเป็น “คนเต็มคน” ได้ก็ต่อเมื่อผ่านการบวชเป็นพระภิกษุและถือเป็นหน้าที่ของครอบครัวและเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนที่ดีพึงปฏิบัติ (พรชัย นาคสีทอง, 2564 : 134) เพราะฉะนั้น เมื่ออุดมการณ์แห่งรัฐชาติสมัยใหม่ซึ่งมีแกนแกนสำคัญเรื่องศาสนา หลักธรรมคำสอน คติ จริยธรรม การประพฤติตนให้ถูกต้องตามจารีตแบบใหม่จึงถูกปลูกฝังและเป็นหนึ่งของการดำเนินชีวิต หลักธรรม ปฏิบัติตนตามอย่างที่ชาวพุทธที่ดีพึงปฏิบัติ

คุณค่าในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่นิราศของสังคมภาคใต้ได้เผยให้เห็น/เน้นการปฏิบัติตามหลักธรรม คำสั่งสอน ประพฤติตนตามจารีตประเพณี โดยมีผลของการทำความดี ความซื่อ การขึ้นสวรรค์และตกนรกเข้ามาเกี่ยวข้องและเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้อยู่ในกรอบของการเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ตลอดจนหน้าที่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในลักษณะต่างๆ ตั้งแต่การบวชเรียน การศึกษา หลักธรรมคำสอน และสนับสนุนกิจการต่างๆ ในพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญ ทำทาน การบริจาค การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยปัจจัยกำลังทรัพย์ เป็นต้น (นิราศรพีพันธุ์, 2516 : 25-26)

คุณค่าในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีจึงเป็นสิ่งที่สังคมท้องถิ่นบ่มเพาะอบรมสั่งสอนและปลูกฝังกันโดยตรงไปตรงมาดังที่ปรากฏในหนังสือ “อรรถศาสน์” ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นคู่มือและหลักคำสอนในพุทธศาสนาขึ้นสำคัญของการสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐของช่วงเวลาดังกล่าวที่ว่า “...ทรงตระหนักดีว่าการศึกษาและปฏิบัติธรรมนั้นเจริญแพร่หลายอยู่ในหมู่ของพระสงฆ์และในวงของนักปราชญ์บางเหล่าเท่านั้น ไม่แพร่หลายไปในหมู่ประชาชนส่วนมากซึ่งเป็นส่วนสำคัญก็เท่ากับว่าการเผยแผ่และการปฏิบัติธรรมไม่สำเร็จประโยชน์...จึงจะได้ทรงรจนาหนังสือเบญจศีลเบญจธรรม และธรรมวิภาค ภาคคิปปิปฏิบัติแสดงคำสอนเบื้องต้นของพระพุทธศาสนาสำหรับสามัญชนทั่วไปจะได้ศึกษาและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน...(หนังสืออรรถศาสน์ฯ, 2467 : 1)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ระบบคุณค่าที่เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่นได้ดังกล่าวนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ หากแต่เป็นผลพวงของการประสานและการผูกโยงของท้องถิ่นกับรัฐราชการสมัยใหม่ เพราะฉะนั้น ระบบคุณค่าดังกล่าวที่ปรากฏในสังคมท้องถิ่นจึงสอดคล้องกับอุดมคติของราชาธิปไตยสมัยใหม่ที่ก่อตัวมาตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาและปรากฏชัดใน “ความเป็นชาติ” และ “ความเป็นไทย” ทศวรรษ 2460 – 2490

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

เมื่อพินิจนิราศของสังคมท้องถิ่นได้ทั้ง 6 ชิ้น/เรื่อง ประกอบด้วยนิราศเทพา นิราศทุ่งหวัง นิราศรับพัชนี นิราศเรือนจำ นิราศปากพนัง และนิราศกลางทะเลหลวง) ในฐานะของพื้นที่ความคิดของสังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะหากมองว่านิราศมีความสำคัญในฐานะเครื่องบันทึกอารมณ์ความรู้สึก และความคิดเกี่ยวกับยุคสมัย จึงกล่าวได้ว่านิราศได้เผยให้เห็นถึง “อุดมคติ” ที่ถูกกำกับ/สร้างขึ้นโดยมีรัฐราชการสมัยใหม่เป็นต้นธารทางความคิด อุดมคติในเรื่องต่างๆ ถูกส่งผ่านเข้ามาในแบบแผนชีวิตประจำวันของสังคมท้องถิ่นภาคใต้ กระทั่งภาพอุดมคติเหล่านี้ได้กลายเป็น “ระบบคุณค่า” ระบบคุณค่าที่สังคมท้องถิ่นให้ความสำคัญและยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ที่สำคัญ อุดมคติและระบบคุณค่าที่ปรากฏในนิราศของสังคมท้องถิ่นได้ดังที่กล่าวมานี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ หากแต่เป็นผลสืบเนื่องจากการปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบ ระเบียบของรัฐบาลและการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนการปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความเป็นไทย-ความเป็นชาติของทศวรรษ 2460-2490

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากประเด็นของการศึกษาวิเคราะห์เน้นการอธิบายผ่านนิราศของท้องถิ่นได้ที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2460 – 2490 เป็นสำคัญ จึงมีข้อจำกัดเรื่องการแสดงให้เห็นถึงอุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นได้ก่อนรัฐราชการสมัยใหม่จะขยายเข้ามามีอิทธิพลเหนือสังคมท้องถิ่นหรือก่อนทศวรรษ 2460 และข้อจำกัดเกี่ยวกับอุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นได้หลังทศวรรษ 2490 เพราะฉะนั้น จึงมีข้อเสนอแนะว่า น่าจะมีการศึกษาทำความเข้าใจอุดมคติและระบบ

คุณค่าในช่วงดังกล่าว หรือน่าจะมีการทำความเข้าใจอุดมคติและระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นได้ผ่านหลักฐานประเภทอื่นๆ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจสังคมท้องถิ่นได้ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กระจำจ แสงจันทร์. (2555). “นิราศเทพา” และ “นิราศทุ่งหวัง”, ใน อภิลักขณ์เกษมผลกุล (บรรณาธิการ), **กระจำจครูผู้ถวายพระอักษร**. (125 - 167). นครปฐม : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กวี รังสิวรักษ์ (รวบรวม). (2544). **นิราศเรือนจำ ฉบับดั้งเดิม**. กรุงเทพฯ : ธาบรรพ์แก้ว.
- ชาว ไชยสถานโน,พระครู. (2486). **อาจารย์สอนสิบ, พิมพ์แจกในงานฉลองตราตั้งอุปฮาดและทำบุญอายุท่านอาจารย์เมค เจ้าคณะหมวดวัดนิโครธาราม** นะ วันที่ 10-12 พฤษภาคม 2486. พระนคร: บรรณกิจ.
- คณะ ร.ส. 130. (2487). **ถัด, พิมพ์ชำระในงานพระราชทานเพลิงศพ ร้อยตรีถัด รัตนพันธุ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง นะวัดภูผาภิมุข จังหวัดพัทลุง** วันที่ 14 พฤษภาคม พุทธศักราช 2487. พระนคร: อำพลพิทยา.
- งานประจำปีนครศรีธรรมราช : หนังสือบันทึคดีและสารคดี.** (2477). พิมพ์ออกจำหน่ายที่ระลึกในงานประจำปีเดือนสิบจังหวัดนครศรีธรรมราช. พระนคร : ไทยเกษม.
- จิตตมาศ จิระสถิตพร. (2560). **พัฒนาการทางการศึกษาของผู้หญิงไทย พ.ศ. 2500-2540: หลักสูตรการศึกษากับการพัฒนาผู้หญิงสู่ความทันสมัย** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดำขำ ชาวบก. (2532). **นิราศกลางทะเลหลวง** (นิราศสงขลา). พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ งานฉลองสมณยศ พัดยศ พระครูปิยสิกขการรองเจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 30 เมษายน 2532). กรุงเทพฯ : นีลนารการพิมพ์.

- ถัด พรหมมาณพ. (2480). **สุภาษิตสอนใจสำหรับบุรุษและสตรี**. พระนคร : ธรรมพิทยาคาร.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2558). **อ่านจนแตก : วรรณกรรม ความทันสมัย และ ความเป็นไทย**. กรุงเทพฯ : อาน.
- ธัญพร ชุนราช. (2560). “ ‘เกลอ’ ระบบคุณค่าในสังคมที่เปลี่ยนผ่าน (พ.ศ. 2452–พ.ศ. 2558),” ใน พรพันธุ์ เขมคุณาคัย (บรรณาธิการ), **ไทยคดีศึกษาในมิติท้องถิ่นภาคใต้**. (110 – 115). สงขลา : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). **ปากไก่และไบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วย วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน. (2553). **ในกระจก : วรรณกรรมและการเมือง สยามยุคอเมริกัน**. กรุงเทพฯ : อาน.
- ประคองคดี, หลวง. (2482). **นิราศปากพนัง**. ม.ป.ป. : ม.ป.ท.
- พ.ป. ไก่โคยกานนท์. (2476). **ประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- พรชัย นาคสีทอง. (2564). **ท้องถิ่นในรัฐชาติ - รัฐชาติในท้องถิ่น : การประสาน และการผูกโยงของอารมณ์ความรู้สึกและความไฝ่ฝันแบบรัฐชาติกับ สำนักท้องถิ่นในหนังสือแจกงานศพของภาคใต้ ทศวรรษ 2460 – 2490, ปาริชาติ**. 34(1) : 119 – 137.
- พรชัย นาคสีทอง. (2563). **ประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ : สกสว.
- พระครูขาว โสภาสวณโน. (2486). **อาจารย์สอนสิส**. พระนคร : บรรณกิจ.

- พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู). (2516). **นิราศรับพัชนี**. (จัดพิมพ์เนื่องในงานชุมนุมชาวจะทิ้งพระครั้งที่ 2 วันที่ 20 ตุลาคม 2516 ณ หอประชุมโรงเรียนมหาวิทยาลัยราชภัฏ สงขลา). สงขลา : ม.ป.ท.
- พระพิไชยเดชะ. (2475). **เทศนา**, พิมพ์แจกในงานปลงศพ นางพิไชยเดชะ (พุ่ม กาญจนสุวรรณ). พระนคร: ไทยใหม่.
- พัชลินี จินนุ่น. (2555). **ลักษณะเด่นและบทบาททางสังคมของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้ “ฉบับพิมพ์เล่มเล็ก”** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิเชฐ แสงทอง. (2545). **ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในวรรณกรรมนิราศ** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พิเชฐ แสงทอง. (2559). **วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงวิเคราะห์**. พัทลุง : ศูนย์ทะเลสาบศึกษา.
- พิเชฐ แสงทอง. (2563). **วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นกับการฟื้นฟูและสร้างพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ : สกสว.
- ภัทรนิษฐ์ เกียรติธนวิทย์. (2562). **รัฐและสังคมสยามกับการจัดการความรู้ศึก : ระบอบความสยดสยอง, พ.ศ. 2394–2453** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยงยุทธ ชูแว่น และ ประมวล มณีโรจน์. (2546). **บทสังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์**. พัทลุง : ศูนย์ทะเลสาบศึกษา.
- ยงยุทธ ชูแว่น. (2564ก). **ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ : สกสว.
- ยงยุทธ ชูแว่น. (2564ข). **บทสังเคราะห์การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา : การสร้างองค์ความรู้ใหม่ยกฐานอำนาจท้องถิ่น ลดความเหลื่อมล้ำ**. กรุงเทพฯ : สกสว.

วชิรญาณวโรธ, สมเด็จพระ กรมพระยา. (2467). **หนังสืออรรถศาสตร์**, พิมพ์แจกในงานปลงศพพระครูวิจารณ์ศีลคุณ เจ้าคณะแขวงอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา. กรุงเทพฯ : นุกูลวัฒนะ.

วินัย สุกใส. (2546). **วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503)** (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.

วินัย สุกใส. (2562). “ประเพณีลายลักษณ์ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา : วัฒนธรรมแห่งความรู้จากยุคตัวเขียนสู่ยุคการพิมพ์(1-3),” **รัฐมิแล**. 40(1-3) : 55 – 66, 33 – 44, 27 – 36.

วิมลมาศ ปฤชากุล. (2556). “จาก ‘หนังสือบุด’ สู่ ‘หน้ากระดาด’ : ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมวรรณกรรมของภาคใต้กับภาคกลาง,” **รัฐมิแล**. 34(3) : 57 – 62.

ศรีธรรมราชศึกษา. (2472). สงขลา : โรงพิมพ์พานิช.

สงบ ส่งเมือง. (2525). **ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สมิทธิ์ ถนอมศาสนะ. (2558). **การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทยกับ “เรื่องอ่านเล่น” ไทยสมัยใหม่ ทศวรรษ 2460-ทศวรรษ 2480** (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นปริญญาโท). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายชล สัตยานุรักษ์, เกษรา ศรีนาคาและ ภทริยา คงณะ. (2560). “สื่อ อัตลักษณ์ และระบบคุณค่า,” **มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย**. 37(1) : 245 – 275.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2545). **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดย หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ : มติชน.

สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. (2565, มกราคม - มิถุนายน) “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่ : ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460 – 2490” **ประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์**. 9(1) : 125 – 156.

อุทิศ สังขรัตน์. (2546). การแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบ **สงขลา ในสมัยเรือเมล์ (พ.ศ. 2465-2516)**. (ปริญญามหาบัณฑิต).
สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.